

1945 / Vaněček V. – Praha: Orbis, 1970. – 534 s.; **100.** Vojtíšek V. Soud a rada v královských městech českých / V. Vojtíšek // Výbor rozprav a studií. – 1953. – № 3. – S. 240- 272; **101.** Vybíral Z. Politická komunikace aristokratické společnosti českých zemí na počátku novověku / Vybíral Z. – České Budějovice: Historický ústav Jihočeské univerzity, 2005. – 391 s.; **102.** Wihoda M. Geneze moravské šlechty / M. Wihoda // Acta historica et museologica Univesitatis Silesiae Opaviensis. Řada C, 2/1995. Sborník k 65. narozeninám doc. dr. Jaroslava Bakaly, CSc. – Opava, 1995. – S. 23-41; **103.** Winter Z. Kulturní obraz českých měst. Život veřejný v XV. a XVI. věku / Winter Z. – Praha: Matice česká, 1890. – D.1. – 902 s.; **104.** Zháněl S. Jak vznikla staročeská šlechta. Příspěvek k nejstarším politickým a sociálním dějinám českým / Zháněl S. – Brno: nákl. vl., 1930. – 228 s.; **105.** Zilynskyj B. Česká šlechta a počátky husitství (1410-1415) / B. Zilynskyj // JSH. – 1979. – № 52. – S. 52-63.

УДК 94(431)«14/15»

Олександр МАСАН

**ДЕРЖАВА НІМЕЦЬКОГО ОРДЕНУ В ПРУСІЇ: ЕПІЛОГ
(1454-1525 PP.)**

У статті йдеться про комплекс причин та конкретні обставини занепаду і скасування влади Німецького ордену в (Східній) Пруссії, запровадження там лютеранської конфесії та секуляризацію володінь «хрестоносців» у 1525 р.

Ключові слова: Німецький орден, Пруссія, Польща, лютеранство, секуляризація.

Александр МАСАН

**ГОСУДАРСТВО НЕМЕЦКОГО ОРДЕНА В ПРУССИИ: ЭПИЛОГ
(1454-1525 ГГ.)**

В статье речь идет о комплексе причин и конкретных обстоятельствах упадка и упразднения власти Немецкого ордена в (Восточной) Пруссии, введении там лютеранской конфессии и секуляризации владений «крестоносцев» в 1525 г.

Ключевые слова: Немецкий орден, Пруссия, Польша, лютеранство, секуляризация.

Oleksandr MASAN

**STATE OF TEUTONIC KNIGHTS IN PRUSSIA: EPILOGUE
(1454-1525)**

The article focuses on the complex of causes and concrete circumstances of the decadence and the abolition of the power of Teutonic Knights in (Eastern) Prussia, the introduction of the Luthers confession there and possessions of the «crusaders» secularization in the 1525.

Key words: Teutonic Knights, Prussia, Poland, Lutheranism, secularization.

Автори сучасних посібників з історії середніх віків і Польщі слушно зазначають, що «Німецький орден (...) створив на завойованих землях прусів невелику, але сильну і добре організовану державу» [11, с. 384], та що, «підтримуючи колонізацію пруських територій, орденські рицарі сприяли розвитку господарства і в результаті створили могутній і відповідний вимогам часу державний організм» [19, с. 61] і т.п. Навіть після нищівної поразки під Грюнвальдом 15 липня 1410 р. і втрати майже усієї території, Німецький орден, зрештою, зберіг як свою державність у Пруссії, так і землі, здобуті шляхом завоювання чи купівлі. Мирні угоди, укладені на оз. Мельно (1422 р.) та в Бресті-Куявському (1435 р.) після поразок у війнах з Польщею і Литвою, теж не принесли суттєвих територіальних втрат для Німецького ордену.

Втім, у Пруссії поступово визрівала соціально-політична сила, яка, зрештою, й підірвала всевладдя «хрестоносців» і призвела їхній «державний організм» до деградації, занепаду і зникнення з історичної сцени. Це була станова опозиція, яка оформилася у 1440 р. в рамках Пруського союзу [9, с. 6-11, 119-126]. Автор цих рядків неодноразово висвітлював соціально-економічні, політичні, ідейні й етнічні передумови виникнення і діяльності цього союзу, спрямованого проти «самодержавства» Німецького ордену [12; 17].

Однак в українській історіографії проблема занепаду держави Німецького ордену не вивчалася, хоча деякі події, пов'язані з Пруссією, стосувалися й українських земель. Так, ще під час Тринадцятилітньої війни 1454-1466 рр. між Польщею і Німецьким орденом польська сторона вимагала перебазування рицарсько-чернечої корпорації з Пруссії на Поділля для захисту християн від татарських наскоків [16; 18]. 1497 року Польщі вдалося залучити Німецький орден до участі в «турецькому» поході короля Яна Ольбрахта, який прагнув прогнати турків з Білгорода та Килії. Однак під час цієї кампанії верховний магістр Й. фон Тіфен помер у Львові [5, с. 308]. Автор цих рядків вивчав зв'язки між Пруссією й українськими землями, перебування «хрестоносців» на Прикарпатті і плани їхнього перебазування в Україну [13-16].

Мета цього дослідження полягає у висвітленні внутрішніх і зовнішніх причин й конкретних обставин занепаду та скасування держави Німецького ордену в Пруссії у другій половині XV – на початку XVI ст., щоб заповнити суттєву в науково-пізнавальному аспекті прогалину в українській медієвістиці. Проблема важлива й тим, що має певне відношення до вітчизняної історії і в цьому плані вельми перспективна для подальшого вивчення.

Чи не першим дослідником, який детально висвітлив останній період існування держави Німецького ордену в Пруссії, був Йоганнес Фойгт, директор Кенігсберзького архіву. Він видав чимало монографій і збірок документів, але головною його працею була 9-томна «Історія Пруссії», яка не втратила свого значення до наших днів, адже автор написав її на

архівних матеріалах. Занепад держави Німецького ордену він висвітлив в останньому томі праці [37].

В другій половині XIX ст. одним з провідних істориків був археограф і дослідник Макс Тьоппен, автор низки книг з історії середньовічної Пруссії, одну з яких уже в наш час перекладено польською мовою [36, с. 153-166].

З праць німецьких істориків XX ст. слід назвати монографії Лотара Дралле й Гартмута Бокманна. В першій детально висвітлено становище «остаточної» держави Німецького ордену з господарського, соціального й політичного погляду. Втім, її автор не використав праць польських істориків [29]. Натомість Г. Бокманн – уродженець Марієнбурга (нині Мальборк у Польщі) – критично й об'єктивно висвітлив історію держави Німецького ордену, в тому числі причини її занепаду та секуляризації [28, с. 207-220].

Багато уваги останньому періоду існування орденської держави приділили польські історики, інтерес яких до цієї теми пояснюється тим, що Польща мала пряме відношення до занепаду влади ордену. В міжвоєнний період питання вивчав Владислав Почеха, який вважав головним чинником цього процесу політику Польського королівства стосовно орденської Пруссії [34]. У другій половині XX ст. вагомий внесок у вивчення останнього періоду існування орденської держави зробив Мар'ян Біскуп [21-26].

Джерельна база цієї проблеми досить значна. Тисячі документів містять два останні томи «Актів станових з'їздів Пруссії під владою Німецького ордену», видані М. Тьоппеном у 1882 і 1886 р. [1]. Їх доповнює збірник документів про історію Реформації у Східній Пруссії, щоправда, виданий у регестах П. Чакертом у 1890 р. [7]. У повоєнний час вийшов ряд збірок джерел з цієї теми, упорядкованих польськими істориками Каролем Гурським [9] та Адамом Ветулані [8]. Ці документи відображають, головним чином, прусько-польські відносини. Важлива інформація міститься і в інших виданнях.

Переломними подіями, які набули визначального значення в історії держави Німецького ордену, стали акт відмови від покори верховному магістру й ордену, надісланий Таємною радою Пруського союзу в столичний Марієнбург 4 лютого 1454 р. [9, с. 28-29, 145-146], й удар загонів союзу по орденських замках 6 лютого. Їхні залоги капітулювали майже без опору, зокрема в Торні, Ельбінзі, Данцігу та Кенігсберзі. На кінець лютого «хрестоносці» утримували лише Марієнбург і сусідній замок Штум [26, с. 404].

Такі разючі успіхи Пруського союзу пояснюються тим, що повстання готувалося упродовж тривалого часу верхівкою найпотужніших міст і світського рицарства Пруссії. Хоча останні й були німцями за походженням, однак вважали себе прусами (*di prewssen*) і ненавиділи хрестоносних «іноземців» (*di uslander*), вихідців переважно з Південно-Західної Німеччини.

Близько 20 лютого 1454 р. делегація Пруського союзу звернулася у Кракові до короля Польщі Казимира IV з проханням включити Прусію до Польської Корони [9, с. 30-34, 147-151]. 6 березня з'явився «Акт інкорпорації Прусії в Польську Корону» [9, с. 54-64, 172-182; 8, с. 15-25]. Вираз «Корона Польського королівства» («Corona Regni Poloniae») уживався з 1356 р. і «полягав у відокремленні особи володаря і держави, яка окреслювалася як корона. Держава переставала бути вотчиною пануючого і ставала окремою з політико-правової точки зору» [19, с. 105]. «Актом» 1454 р. передбачалося включення всієї Прусії до складу Польщі на правах найширшої автономії.

15 квітня 1454 р. представники пруських станів, зібравшись у Торні, склали присягу на вірність Польській Короні королівським посланцям. Тоді ж Казимир IV оголосив війну Німецькому ордену [9, с. 65-70, 183-188]. Здавалося, що орденська держава доживає свої останні дні, адже під владою верховного магістра залишалися лише Марієнбург і Штум.

Втім, Німецький орден у Прусії був лише одним, хоча й головним, з відділів рицарсько-чернечої корпорації, особовий склад якої поповнювався з імперських балляїв (баліватів) – орденських провінцій у Священній Римській імперії. Там, як і в багатьох інших державах, він (орден) визнавався сувереном у Прусії, яка формально підлягала зверхності римського папи. І як суверен, і як орден він підтримував зв'язки з правлячими династіями та родинами німецької знаті в імперії, багато з яких підтримували його і постачали керівні кадри для нього (графи Шварцбург-Гі, Ройсси фон Плауен та інші). Німецький орден володів не лише Прусією, але й значним числом земельних комплексів та іншого майна за межами держави, передовсім в імперії. Отже, Пруський союз і Польща боролися не тільки проти ордену як суверена в Прусії, але й проти рицарсько-чернечої корпорації, яка постійно підживлювалася з імперії і мала покровителів за її межами, насамперед у Римі.

Діячі Пруського союзу й оточення Казимира IV усвідомлювали, з чим вони мають справу. Проте вкрай недосконала система польського «військового будівництва» та фінансів, особиста недолугість молодого, але амбітного короля як воєначальника призвели до того, що бойові дії велися мляво і, зрештою, переросли в так звану Тринадцятилітню війну 1454-1466 рр. [див.: 21].

Поки загони Пруського союзу, підсилені добровольцями з Польщі, провадили облогу потужного Марієнбурга, відділення Німецького ордену в імперії і спрямувало до Прусії наймане військо. Казимир IV поспішно скликав у Великопольщі і на Куявах посполите рушення, яке зазнало нищівної поразки під Хойніцами 18 вересня 1454 р. І надалі це рушення виявляло неефективність, адже шляхта піклувалася про власні станові інтереси, а не остаточний розгром Німецького ордену. Саме восени 1454 р. Казимир IV був змушений видати Нешавські статuti, які обмежили владу короля на користь шляхти. Надалі він не міг самостійно видавати

закони і скликати посполите рушення без згоди земських сеймиків [26, с. 410; 19, с. 134]. Шляхта, в переважній більшості, не могла і не змогла відіграти помітної ролі в Тринадцятилітній війні.

Як слушно зазначав Г. Бокманн, бойові дії у цій війні провадили не стільки орденські рицарі, з одного боку, та місцеві і польські рицарі, з другого, скільки найманці, переважно з Чехії. Її «результат залежав не в останню чергу від того, яка із сторін була в стані заплатити вищу платню найманцям, і тут противники ордену були у вигазі через господарську міць великих міст, особливо Данціга. Знаменним для цієї форми війни є те, що головну орденську резиденцію – Марієнбург – орден втратив не через успішну облогу ворогом, як це ледь не сталося після Танненберзької (Грюнвальдської. – О.М.) битви. Цього разу Марієнбург знову було обложено, але орден втратив його, тому що віддав у заставу найманцям за несплачену винагороду, а вони продали їхню заставу противнику, коли орден не дотримав чи й не міг дотримати умовлених термінів сплати» [28, с. 207-208]. Польська скарбниця і пруські стани з Данцігом на чолі заплатили орденським найманцям 190 тис. флоринів, після чого Казимир IV 8 червня 1457 р. в'їхав у столицю держави Німецького ордену як її суверенний володар і розташувався у замку верховного магістра [21, с. 440-442]. Данціг, Торн і Ельбінг, які найбільше витратилися на викуп Марієнбурга, одержали від монарха значні привілеї. Щоправда, наприкінці вересня 1457 р. марієнбурзький бургомістр Б. Блуме впустив у місто загони найманців Німецького ордену, які, проте, не змогли захопити замок. Лише в серпні 1460 р. данцігське ополчення примусило м. Мальборк до капітуляції [30, с. 170-171].

Отже, воєнні дії точилися з перемінним успіхом. Найманці з одного і другого боків забезпечували себе харчами та грішми, грабуючи села і малі міста, у тому числі ті, які вони повинні були захищати [36, с. 153]. Зрештою, наймані війська і визначили результати війни. 1461 р. Казимир IV відмовився від посполитого рушення, спрямувавши кошти на постійне наймане військо з поляків, яке очолив сандомирський підкоморій П. Дунін. Крім того, 15 вересня 1463 р. флотилія Данціга й Ельбінга (25 кораблів) завдала поразки орденському флоту (44 кораблі) у Віслянській затоці [26, с. 413-414]. Невдовзі оголосив нейтралітет авторитетний командир орденських найманців Б. Шумборський з Моравії. Він уклав перемир'я з поляками на умовах користування тими містами і замками, які контролювалися його військом [30, с. 174].

До осені 1466 р. загони П. Дуніна й ополчення Данціга звільнили Гданське Помор'я від військ ордену. «Хрестоносці» вже не могли одержувати підкріплення з імперії. Втім, і Німецький орден, і Польща вичерпали фінансові засоби і не мали змоги продовжувати воєнні дії. За посередництвом легата папи римського сторони почали мирні переговори. Папа хотів урятувати орден від розгрому і, крім того, прагнув залучити Казимира IV до боротьби проти гуситського короля Чехії Іржі з Подеб-

радів. Щоправда, діячі Пруського союзу вважали за доцільне вести війну до повної перемоги над Німецьким орденом. І все ж 19 жовтня 1466 р. було укладено II-й Торнський мир [30, с. 176-178; 31].

Згідно з мирною угодою, вся Прусія переходила під владу короля Польщі. Водночас у договорі знайшов відображення реальний стан територіального розмежування між Польщею і Німецьким орденом, тобто за ними були закріплені окремі регіони й області, що перебували під їхнім контролем на момент укладення миру. Безпосередніми володіннями Польщі стали найважливіші частини колишньої держави Німецького ордену: Гданське Помор'я з гирлом Вісли, Хелмінська (Кульмська) земля та міста Марієнбург й Ельбінг з їхніми округами. Найбільше в Прусії єпископство Вармія, зберігаючи особливий статус, перейшло під опіку короля Польщі. Комплекс цих територій називали надалі Королівською Прусією. Решта пруських земель, передовсім їхня східна частина, залишалася під безпосередньою владою Німецького ордену, тому її називали Орденською Прусією. У відповідних статтях мирного договору детально перераховувалися міста і замки, в окремих випадках навіть села (в прикордонних районах), які належали до тієї чи іншої частини Прусії.

Договір накладав на Німецький орден в особі верховного магістра низку зобов'язань стосовно Польської Корони. Він разом з його підданими ставав васалом короля Польщі, хоча й одержував почесні титули князя і королівського радника (сенатора). Магістр міг брати участь у діяльності королівської ради й обранні (елекції) нового короля. В угоді підкреслювався обов'язок верховного магістра надавати військову допомогу Польщі, хоча виконання цього постулату відсувалося на 20 років. Крім того, було обмежено право глави Німецького ордену на проведення зовнішньої політики, зокрема укладення договорів й оголошення війни. Ці питання він повинен був узгоджувати з королем Польщі.

Наприкінці договору містився текст васальної присяги верховного магістра королю. З огляду на це викликає заперечення думка М. Біскупа, ніби «в трактаті не підкреслено виразно того, що орден разом із своїми землями фактично став ленником польської держави (...)» [26, с. 416]. Текст присяги виразно наголошував на васальному становищі верховного магістра й Німецького ордену в Прусії щодо короля Польщі. Такими васалами були мазовецькі, деякі сілезькі і західнопоморські князі, молдавський князь Штефан III. Торнський мир укладався від імені як короля, так і його васалів, що були суверенами у своїх князівствах, хоча формально були зв'язані з Польською Короною васальною присягою. Так, Штефан III присягнув перед королівськими представниками й підписав відповідний акт 2 березня 1462 р. [2, с. 284].

Історики орденської держави в Прусії підкреслювали положення II-го Торнського миру стосовно права вступу в Німецький орден підданих Польщі. Верховний магістр формально погодився з цим, хоча в угоді зазначалося, що поляки можуть складати не більше половини складу ри-

царсько-чернечої корпорації. Справді, як католицька інституція орден міг приймати в свої ряди будь-яких осіб латинського обряду незалежно від їхньої народності.

У джерелах XIII ст. згадуються окремі «хрестоносці» із слов'янськими іменами чи прізвиськами. Петро з Дусбурга в «Хроніці землі Пруської» описав обставини прийому в орден «знатного чоловіка з Краковії», тобто польського рицаря. Близько 1245 р. «доставив він у замок Торн» великий вантаж харчів, а в нагороду «прийняв чернечий чин ордену дому Німецького та збавив братів від великих лих» [6, с. 79]. У XV ст. Німецький орден складався лише з німців, які, як зазначалося, походили із Священної Римської імперії. Втім, траплялися й винятки. Так, у реєстрі членів орденського конвенту Кенігсберга за 1437 р. згадано рицаря Захаріаса із Шпарвінів, пруса (*Zacharias von Sparwinen eyn Pruwse*) [3, с. 38]. Пруси і поляки мали бути й серед священників Німецького ордену, проте реєстри не містили відомостей про цю категорію членів.

Вимога прийому поляків у Німецький орден, зазначена в Торнській угоді 1466 р., належала до прожектів, сформульованих, мабуть, радниками Казимира IV з числа духовенства. Право поляків вступати в орден залишилося лише декларацією через небажання шляхтичів бути «хрестоносцями».

Договір 1466 р. закріпив у правовому відношенні поразку Німецького ордену в Тринадцятилітній війні. Він втратив половину території, причому, з такими потужними торгово-промисловими центрами, як Данціг, Торн та Ельбінг. Влада верховного магістра поширювалася відтоді лише на Долішню (Східну) і частину Горішньої (Західної) Пруссії, що становило 32 тис. км². Столицею цієї «залишкової» держави з 1457 р. був орденський замок у Кенігсберзі – колишня резиденція великого маршала ордену [35, с. 26].

В адміністративному відношенні територія, підвладна верховному магістру, поділялася на 8 комтурій, а також декількох фогтств (адвокатур) і пфлегерств (прокураторій). Центрами комтурій були замки Бальга (нині м. Вєсьолоє Калінінградської обл. РФ), Кенігсберг (м. Калінінград, РФ), Мемель (з 1468 р., нині м. Клайпеда, Литва), Остерроде (м. Оструда, Польща), Пройсіш Голланд (м. Пасленк, Польща), Бранденбург (м. Ушаково, РФ), Рагніт (м. Неман, РФ) і Райн (з 1477 р.; нині гміна Рин, Польща) [35, с. 26].

У двох єпископствах – північно-східному Самбійському (Замланд) і західному Помезанському існували домени єпископів та капітулів, становлячи окремі адміністративні одиниці на чолі з фогтами-«хрестоносцями».

Становище Орденської Пруссії було важке через воєнні спустошення, від яких найбільше постраждала західна область – Помезанія. Різко скоротилася чисельність селян і поголів'я худоби. Ще 1508 р. у комтурії Бранденбург, розташованій на південний захід від Кенігсберга, 45% гуф (гуфа

– 16,8 га). Тисячі селянських сімей, які вціліли, зубожіли і були неспроможні платити чинші й виконувати інші повинності. З огляду на це орденська влада 1467 р. звільнила частину селянських господарств від сплати чиншових боргів і процентів по них на декілька років, а в деяких випадках – і від сплати чиншу. Було зменшено податки, за винятком Самбії, області на північ від Кенігсберга, де не велися воєнні дії. Втім, ці заходи не стосувалися світських помість, у яких становище селян залишалося важким. Орденські адміністратори округів, заселених прусами, правове і соціальне становище яких було гіршим порівняно з німецькими селами, вдавалися до зловживань, підвищуючи повинності. Селяни страждали і від «цінових ножиць» на продукцію ремесла та сільського господарства. Орденська влада була змушена запровадити тверді тарифи на товари міського виробництва [26, с. 447-448].

За таких умов певну роль у відбудові господарства відіграло переселення селян з Мазовії, частково і з Литви. Польські землероби селилися у Південно-Східній Пруссії з другої половини XIV ст. [36, с. 128-130]. Після Тринадцятилітньої війни колонізаційний рух пожвавився, особливо в краї Великих Озер (округ Райн). Певну роль у відновленні запустілих сіл і заснуванні нових відіграла дрібна мазовецька шляхта, яка одержувала від орденських властей невеликі (10-12 гуф) володіння. Інтенсивність цього процесу спонукала орденську владу піднести округ Райн до статусу комтурії (1477 р.). Між 1466 і 1525 рр. на півдні Пруссії, в області Великої Пущі, виникло 230 нових поселень [26, с. 448-450].

Головною рисою еволюції адміністративної системи в державі Німецького ордену в другій половині XV – на початку XVI ст. була її фактична секуляризація. Комтури, фогти та пфлегери перетворилися на повновладних адміністраторів орденських доменіальних земель, зберігаючи функції суддів стосовно сільських, а почасти і міських громад. Їхньою головною турботою був стан землеробства і скотарства, в тому числі у форверках – господарствах фільваркового типу, які існували при кожному замку. Зернова продукція, отримувана в доменах, частково йшла на експорт. Якщо до середини XV ст. фогти і пфлегери були зобов'язані наприкінці року перераховувати в скарбницю верховного магістра залишки готівки, то після Тринадцятилітньої війни ця практика відійшла в минуле. Адміністратори різних рівнів відтепер розпоряджалися всіма грошовими надходженнями як власними коштами.

Верховні магістри все більшою мірою перетворювалися на «типових» територіальних володарів, і так їх трактували не лише світські піддані, але й члени Німецького ордену та церковні ієрархи. З іншого боку, владні компетенції цих володарів обмежилися через скорочення їхніх прибутків, передовсім готівкових коштів. Щоправда, впродовж 1480-1497 рр. верховні магістри намагалися провести реформи з метою обмеження самовладдя і приватної власності нижчих адміністраторів ордену. Проте ці намагання зустріли глухий опір орденських чинів, серед яких взяли гору

станово-рицарські інтереси, що явно переважили почуття приналежності до духовної (чернечої) корпорації. Лише два останні верховні магістри, які походили з герцогських династій, – Фрідріх Саксонський (1498-1510) та Альбрехт фон Гогенцоллерн-Ансбах (1511-1525) зуміли забезпечити собі значно більші грошові фонди, підпорядкувавши управління і прибутки декотрих комтурій, а також обмеживши самоправство комтурів. Останніх було перетворено на контрольованих князем урядників [37, с. 303-305; 26, с. 440-441].

«Тиха» секуляризація Німецького ордену була настільки очевидною, що останній «звичайний» верховний магістр Й. фон Тіфен та інші вищі чини вважали за потрібне, щоб наступним магістром було обрано представника імперської князівської родини. Вибір випав на брата герцога Саксонії – Фрідріха, який готувався до церковної кар'єри. Він погодився, був прийнятий в орден й одразу обраний верховним магістром (1498 р.) [29, с. 149-150].

Розраховуючи на підтримку німецького короля Максиміліана I та імперських князів, верховний магістр Фрідріх відмовився скласти васальну присягу королю Польщі, що призвело до напруження у польсько-орденських відносинах. Максиміліан I, який ворогував з Ягеллонами, підтримав Фрідріха, заборонивши йому на початку 1501 р. присягати й оголосивши II-й Торнський мир недійсним. Король Ян Ольбрахт готувався вирішити проблему воєнним шляхом, але несподівано помер у Торні 17 червня 1501 р. [26, с. 466].

Олександр Ягеллончик, ставши королем Польщі, теж вимагав від верховного магістра Фрідріха складення васальної присяги, проте не міг здійснити на нього збройного тиску через війну з Москвою. Польська сторона звернулася до папської курії, і папа Юлій II в 1505 р. розпорядився, щоб верховний магістр Німецького ордену склав васальну присягу королю Польщі. Втім, папство не визнавало II-го Торнського миру і було проти перебазування Німецького ордену з Пруссії на інші терени, зокрема на Поділля. Орденські і королівські представники обговорювали ці питання на зустрічі у Марієнбурзі в серпні-вересні 1506 р., однак переговори закінчилися безрезультатно, тим паче, що ще 19 серпня помер король Олександр [24, с. 189-195].

Наступний король Сигізмунд I рішуче вимагав від верховного магістра Фрідріха складення васальної присяги, так що останній 1507 р. покинув Пруссію і подався у Німеччину, де шукав підтримки проти Польщі. Під тиском папської курії та імперських князів Сигізмунд I погодився на переговори з Німецьким орденом у Познані, які відбулися у червні-липні 1510 р. В них брали участь імперські представники, які виступали на боці Німецького ордену в його намірі скасувати II-й Торнський мир і повернути області, що належали ордену до 1466 р., тобто Королівську Пруссію. Зрозуміло, що польська сторона принципово не погодилася на обговорення цих питань [26, с. 467-468].

В 1511 р. верховним магістром Німецького ордену став Альбрехт фон Гогенцоллерн-Ансбах, племінник Сигізмунда I, і Польща поновила переговори. Вони завершилися в грудні 1512 р. компромісною ухвалою, яка могла б стати новою мирною угодою, більш вигідною для Німецького ордену в Пруссії. Проте верховний магістр Альбрехт та його родичі в імперії рішуче відкинули польські пропозиції, в тому числі про надання йому земель у Галичині [24, с. 359-364].

Становище Німецького ордену ставало все більш непевним, передовсім через укладення Віденської угоди між Габсбургами і Ягеллонами в липні 1515 р. Верховний магістр Альбрехт втрачав підтримку з боку імператора Максиміліана I – свого покровителя. За цих обставин він налагодив контакти з великим московським князем Василем III. 10 березня 1517 р. радник магістра Д. фон Шьонберг уклав у Москві військово-політичний союз. Василь III обіцяв вагому фінансову і військову допомогу Німецькому ордену, якщо той виступить проти Польщі [10, с. 67-68; 20, с. 157].

Тим часом поглиблювалася співпраця між Ягеллонами і Габсбургами. Імператор Максиміліан I зажадав від верховного магістра Альбрехта дотримуватися умов миру з Польщею і засудив його союз з Москвою. Ягеллони і Габсбурги домоглися санкції папи римського на перебазування корпорації «хрестоносців» з Пруссії на Поділля. Це викликало занепокоєння у вищих колах Німецького ордену й посилювало прагнення верховного магістра вирішити проблему шляхом війни. Москва теж була зацікавлена в тому, щоб орден негайно розпочав воєнні дії проти Польщі. Альбрехт сповістив великого князя Василя III, що нападе на Польщу навесні 1519 р. Втім, московські гроші було привезено до Кенігсберга лише восени [10, с. 70; 20, с. 160].

Московська «подачка» піднесла бойовий дух «хрестоносців», які в грудні 1519 р. почали нападати на Королівську Пруссію. Негайно в Торні зібралися коронний і місцевий становий сейми, які оголосили війну Німецькому ордену. Бойові дії з обох боків велися силами найманців, які нищили продуктивні сили ворожої сторони. Поляки, маючи потужну артилерію, здобули головні міста і замки в Помезанії. Вони підійшли навіть до Кенігсберга, але, зрештою, відмовилися від його штурму [25, с. 241]. 5 квітня 1521 р. сторони уклали перемир'я терміном на 4 роки із збереженням їхніх територіальних здобутків. Справа присяги верховного магістра королю Польщі передавалася на розгляд імператора Карла V та угорського короля Людовіка I [26, с. 474].

Незабаром в Орденській Пруссії з'явилися нові ідейно-політичні чинники, які прискорили процес її секуляризації. Йдеться про поширення доктрини М. Лютера, до чого був причетний сам верховний магістр Альбрехт. В квітні 1522 р. він подався до Праги, а потім до Німеччини, призначивши регентом свого приятеля, земландського єпископа Георга фон Полентца. Цей діяльний ієрарх був лише ліценціатом права і брав активну участь у політичних та господарських справах як канцлер Німецького ордену в Пруссії [7, т. 1, с. 33-39].

У Німеччині верховний магістр Альбрехт познайомився з М. Лютером. 28 березня 1523 р. реформатор опублікував послання до рицарів Німецького ордену, закликавши їх змінити статут і відмовитися від celibату [4; 7, т. 2, № 103]. 14 червня Альбрехт, перебуваючи в Нюрнберзі, направив до Лютера магістра Й. Едена з певними завданнями, власне, з метою встановлення зв'язків [7, т. 1, с. 23-24; т. 2, № 113, 114]. Реформатор направив у Кенігсберг свого друга д-ра Й. Брісмманна, який вже 27 вересня виголосив першу лютеранську проповідь у кафедральному соборі. Зрозуміло, що це могло відбутися лише з дозволу верховного магістра Альбрехта. Десь на початку осені в Кенігсберг поїхав ще один послідовник Лютера – Й. Амандус, який з 29 листопада проповідував у парафіяльній церкві Альтштадта [7, т. 1, с. 24; т. 2, № 141]. Слід зазначити, що Кенігсберг складався з трьох «міст», тобто цілковито самостійних громад: Альтштадта, Кнайпгофа і Льобеніхта [див.: 17а].

Того самого дня, 29 листопада, в неділю, верховний магістр Альбрехт таємно зустрівся з М. Лютером у Віттенберзі. Реформатор переконував його в необхідності скасувати орден, взяти шлюб і перетворити Пруссію у світське князівство. Пізніше Лютер писав Брісмманну, що Альбрехт розсміявся, але утримався від коментарів. Однак і він, і присутній при бесіді Ф. Меланхтон помітили, що ці поради прийшлися верховному магістру до душі [7, т. 1, с. 25; 23, с. 17]. Справді, Лютер пропонував йому привабливу перспективу: з маркграфа стати герцогом, через шлюб заснувати власну династію і залишити нащадкам спадкове князівство.

Тим часом реформа церкви у Пруссії швидко прогресувала. Й. Брісмманн зайнявся теологічним вишколом єпископа Полентца, який вже на Різдво 1523 р. виголосив проповідь у лютеранському дусі. Перед тим їхні прихильники заснували в Кенігсберзі власну друкарню, так що проповіді почали тиражуватися. У січні 1524 р. Й. Брісман спонукав єпископа видати реформаційне розпорядження, яким було скасовано деякі католицькі обряди і запроваджено німецьку мову в богослужбну практику. Священникам польських і литовських парафій рекомендувалося служити рідними мовами. 15 лютого в кафедральному соборі і парафіяльній церкві Св. Миколая (Альтштадт) було знято ікони і демонтовано вівтарі. 28-29 березня, у понеділок і вівторок після Великодня, на заклик Й. Амандуса, міський простолюд розгромив монастир францисканців у Льобеніхті. Щоправда, самих ченців взяли під захист віце-комтур і ради трьох «міст» Кенігсберга [7, т. 1, с. 81-82].

Влітку 1524 р. Альбрехт, який все ще перебував у Німеччині, направив у Кенігсберг відомого теолога д-ра П. Сператуса для протидії радикальному напрямку реформації на чолі з Й. Амандусом. У жовтні регентська рада і міська рада Альтштадта Кенігсберга змусили Амандуса покинути Пруссію, де взяли гору прибічники поміркованого лютеранства [7, т. 1, с. 49, 62-63, 97-98]. Більшість рицарів Німецького ордену, яких на той час залишилося лише 54, теж погоджувалися прийняти реформацію,

а деякі, зокрема Ф. фон Гейдекк, вели відкрити агітацію на користь секуляризації орденських земель [26, с. 485-487].

З початку 1524 р. становище в Німеччині складалося не на користь Німецького ордену в Пруссії через посилення реформаційного руху, послаблення позицій папства тощо. На цьому тлі в самому ордені прогресували процеси партикуляризації. Імперське відділення корпорації, яке під час війни 1519-1521 рр. витратило 80 тис. гульденів на найманців (2 тис. кінноти, 8 тис. піхоти і 300 возів), направлених у Пруссію, тепер, у 1524 р., відмовилося від надання будь-якої допомоги верховному магістру, звинувативши пруську гілку ордену в прихильності до ідеї секуляризації та в діяльності проповідників, які «повсюдно дуже прославляють і підносять нові вчення та манери, що називають Лютерівськими» [див.: 32, с. 52, 79]. Одне слово, верховний магістр Альбрехт вже не мав на кого сподіватися і почав схилитися до вигідного компромісу з Польщею.

Коронний уряд на чолі з канцлером К. Шидловецьким теж шукав компромісу з Орденською Пруссією. На рубежі 1523-1524 рр. у Нюрнбернзі відбулася таємна зустріч Альбрехта та поморського підкоморія А. Цеми. Від імені польського канцлера він запропонував верховному магістру «передати» свій титул королю Сигізмунду I, який за це надасть йому землі і підданих у Пруссії як васалу. Йшлося про секуляризацію орденських володінь [34, с. 126].

К. Шидловецький враховував і позицію короля Сигізмунда I, який не бажав продовження війни й обтяження скарбниці новими видатками. Крім того, у великі міста Королівської Пруссії теж проникли реформаційні ідеї, які викликали широкий суспільний рух. На початку 1525 р. міщани скинули патриціанську раду в Гданську і провели важливі зміни в устрої міста. Сигізмунд I побоювався, що після відновлення війни з Німецьким орденем міста Королівської Пруссії можуть перейти на бік верховного магістра як прихильника лютеранства [34, с. 140].

Тим часом в Орденській Пруссії точилася боротьба між прихильниками і противниками секуляризації. В липні 1524 р. з'їзд станів у Кенігсберзі ухвалив зберегти владу Німецького ордену, на чому особливо наполягали представники Альтштадта і Кнайпгофа. Вони пропонували передати владу крайовому магістру Лівонії, за умови, що він укладе мир з Польщею. Депутати ландтагу прагнули стабільності, збереження державності і відновлення миру з Польщею. Втім, перехід Пруссії під зверхність лівонського магістра означав би послаблення влади ордену [1, т.5, с. 753-755; 23, с. 18].

В серпні регентська рада форсувала справу секуляризації за участю Польщі. До верховного магістра поїхав помезанський єпископ Е. фон Квайс, який повідомив Альбрехту, що, мовляв, у Пруссії всі прагнуть скасування Німецького ордену й перетворення краю на світський лен. Це цілком влаштувало верховного магістра, і він підготував зі своїм швагером герцогом Фрідріхом Лігніцьким проект угоди з урядом Польщі. Зре-

штою, і в Орденській Пруссії зростало число прихильників секуляризації. В листопаді 1524 р. у Бартенштайні відбулася таємна нарада регента Полентца і представників світської знаті, яка ухвалила рішення на користь секуляризації Пруссії як спадкового герцогства на чолі з Альбрехтом [1, т. 5, с. 756-757; 24, с. 124-125].

На початку березня 1525 р. у Кракові розпочалися безпосередні переговори між представниками верховного магістра – герцогом Фрідріхом Лігніцьким і маркграфом Георгом фон Гогенцоллерном та вищими урядовцями Польщі. Вони запропонували секуляризувати Орденську Пруссію і передати її як спадковий лен Альбрехту та його нащадкам. Крім того, послали зажадали, щоб під його владою залишилася та частина Королівської Пруссії і Вармії, яка була зайнята військом ордену під час останньої війни. Король Сигізмунд I одразу погодився на секуляризацію і ленний статус Орденської Пруссії. Це означало визнання верховенства Польської Корони над нею, що до тих пір ставилося під питання. Незважаючи на застереження частини сенаторів, які побоювалися ускладнень у відносинах Польщі з папством та імперією у разі скасування пруського відділення Німецького ордену, перемогла позиція канцлера К. Шидловецького. Королівська рада погодилася на секуляризацію орденської частини Пруссії, проте відкинула вимогу Альбрехта стосовно залишення під його владою окупованої орденськими найманцями частини Королівської Пруссії. Навпаки, польська сторона зажадала від послів Альбрехта, щоб він відступив Польщі Помезанське єпископство. В ході подальших переговорів сторони зняли територіальні вимоги й обговорювали лише зміст ленного статусу орденської частини Пруссії [26, с. 490-491].

Представники східнопруського дворянства і двох громад Кенігсберга, які прибули до Альбрехта в Сілезію, були поставлені перед доконаним фактом. Втім, їх влаштовував будь-який результат переговорів, тільки б вони завершилися укладенням миру з Польщею. Крім того, рицарі Німецького ордену, які перебували в оточенні верховного магістра, беззастережно підтримали секуляризацію орденських володінь у Пруссії.

8 квітня 1525 р. король Сигізмунд I, верховний магістр Альбрехт та його представники – герцог Фрідріх і маркграф Георг підписали у Кракові договір, яким було остаточно оформлено досягнуті домовленості [8, с. 87-96]. Наступного дня його затвердили окремими актами король, делегати Німецького ордену та східнопруських станів. 10 квітня, перед полуднем, новий світський ленник Польщі урочисто склав васальну присягу на краківському Ринку. Виявляючи покору, Альбрехт стояв на колінах перед королем, який відтак здійснив символічний акт інвеститури, вручивши герцогу Пруссії Альбрехту прапор. На його білому полотнищі розміщувався чорний орел з літерою «S» (Sigismundus) на грудях і королівською короною на шії. Присутні при цьому рицарі Німецького ордену здерли чорні хрести зі своїх плащів на знак скасування пруського відділення «хрестоносців» [27, с. 7-8; 34, с. 136-138].

Краківський договір скасував стан війни між сторонами і передбачив взаємне повернення територій, зайнятих під час воєнних дій. В ньому підкреслювалася васальна залежність Пруського герцогства й Альбрехта стосовно Польської Корони і визначалися обов'язки герцога щодо короля [26, с. 492].

Договір набрав сили наприкінці травня 1525 р., коли в Кенігсберзі відбувся з'їзд пруських станів. У присутності королівських послів: мальборкського воєводи Г. Бажинського, поморського підкоморія А. Цеми і плоцького каштеляна Я. Вечвінського представники дворянства і міст, а також єпископи 28 травня склали присягу на дотримання договору і вірності Альбрехту як своєму спадковому сеньйору – васалу Польщі [1, т. 5, с. 773]. Наступного дня королівські послы офіційно передали ленну Прусію у володіння герцога Альбрехта. Спротив з боку декількох рицарів Німецького ордену був швидко зламаний і вони мусили зняти орденські плащі. Цей символічний акт поставив крапку на історії держави «хрестоносців» у Прусії.

Отже, занепад влади Німецького ордену в Південно-Східній Прибалтиці розтягнувся на цілих 70 років. З викладеного матеріалу напрашується висновок, що така витривалість «остаточної» орденської держави була пов'язана не з внутрішніми, а із зовнішніми чинниками. Німецький орден у Прусії являв собою суверена колоніального типу, тому що його «метрополією» була і залишалася Священна Римська імперія, звідки він черпав сили в прямому і переносному значенні. Втім, з настанням нового часу в самій рицарсько-чернечій корпорації відбувалися процеси, які змушували «хрестоносців» відмовлятися від середньовічних рицарських звичаїв і статутних вимог ордену доби хрестових походів. Криза, що охопила Німеччину в 20-х роках XVI ст. і проявилася у Реформації та Великій селянській війні, підштовхнула керівництво Німецького ордену в Прусії вирішити проблему радикальним шляхом – скасувати орденську державу, перетворивши її в світське герцогство.

Джерела та література: 1. Acten der Ständetage Preußens unter der Herrschaft des Deutschen Ordens / Hrsg. von M. Töppen. – Leipzig: Verl. von Duncker & Humblot, 1882. – Bd. 4 (1454-1466). – 797 S.; 1886. – Bd. 5 (1467-1525). – 815 S.; 2. Documentele lui Ștefan cel Mare / Publ. de I. Bogdan. – București: Socec & Co, 1913. – Vol. 2. – XXI, 611 p.; 3. Das Grosse Ämterbuch des Deutschen Ordens / Hrsg. von W. Ziesemer. – Danzig: Kafemann, 1921. – XXIV, 991 S.; 4. Luther M. «Ermahnung an die Herren Deutsch-Ordens», dass sie falsche Keuschheit melden und zur rechten ehelichen Keuschheit greifen. Ende 1523 // Ordensritter und Kirchenfürsten / Nach zeitgenössischen Quellen von J. Bühler. – Leipzig: Insel-Verlag, 1927. – S. 235-238; 5. Liborius Naker's Tagebuch über Kriegszug des Hochmeisters Johann von Tiefen gegen die Türken im Jahre 1497 / Hrsg. von M. Toeppen // Scriptorum rerum Prussicarum: Die Geschichtsquellen der preussischen Vorzeit bis zum Untergange der Ordensherrschaft / Hrsg. von T. Hirsch, M. Töppen und E. Strehlke. – Leipzig: Hirzel, 1874. – Bd. 5. – S. 289-313; 6. Petri de Dusburg Chronicon terrae Prussiae // Scriptorum rerum Prussicarum. – Leipzig: Verl. von S. Hirzel, 1861. – Bd. 1. – P. 3-219; 7. Urkundenbuch

zur Reformationsgeschichte des Herzogthums Preussen / Hrsg. von P. Tschackert. – Leipzig: Verl. von S. Hirzel, 1890. – Bd. 1. – XII, 389 S.; Bd. 2. – VII, 412 S.; **8.** Władztwo Polski w Prusiech zakonnych i książęcych (1454-1657): Wybór źródeł / Oprac. i wstępem poprzed. A. Vetulani. – Wrocław: Ossolineum, 1953. – LXVII, 283 s.; **9.** Związek Pruski i poddanie się Prus Polsce: Zbiór tekstów źródłowych / Oprac. pod red. K. Górskiego. – Poznań: Inst. Zachodni, 1949. – XCV, 288 s.; **10.** Балязин В.Н. Россия и Тевтонский орден // Вопросы истории. – 1963. – № 6. – С. 60-72; **11.** История средних веков: в 2 т.: Учебник / Под ред. С.П. Карпова. – М.: Изд-во МГУ; ИНФРА-М, 1997. – Т. 1. – 640 с.; **12.** Масан А.Н. Национальный аспект в борьбе прусских сословий против Тевтонского ордена // Національний фактор і міжнаціональні відносини: історія та сучасність. (Збірка наук. праць із загальної історії). – Чернівці, 1992. – С. 18-33; **13.** Масан О. Німецькі рицарі в лісах Буковини: трагічна осінь 1497 року // Буковинський журнал. – Чернівці, 1998. – Ч. 1. – С. 79-89; **14.** Масан О. Рицарі Німецького ордену на Прикарпатті наприкінці XV ст. (Історіографічно-джерелознавчий аналіз одного «кабінетного» міфу) // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології: (Збір. наук. статей). – Чернівці, 1998. – С. 58-66; **15.** Масан О.М. Німецькі рицарі в Галичині й на Буковині 1497 року // Науковий вісник Чернівецького університету: Збір. наук. праць. Вип. 36. Історія. – Чернівці, 1998. – С. 76-87; **16.** Масан О. Німецький орден в степах України? // Наукові записки з української історії: Збір. наук. статей / Переяслав-Хмельницький державний педагогічний інститут ім. Г.С. Сковороди. – Переяслав-Хмельницький, 2000. – Вип. 11. – С. 47-60; **17.** Масан О. Пруський Союз. (З історії станової опозиції в державі Німецького ордену в Пруссії) // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології: (Збір. наук. праць). – Чернівці, 2002. – Т. 2. – С. 27-45; **17a.** Масан О. Історичні обставини та особливості виникнення Кьонігсберга в Пруссії. (До 750-річчя заснування міста) // Р.Ф. Кайндль. Нові етноісторичні виміри: Матли ІІ Міжнар. наук. семінару «Кайндлівські читання». Чернівці, 28-29 травня 2005 р. – Чернівці, 2005. – С. 16-24; **18.** Масан О.М. «Примара Поділля»: українські горизонти у зовнішній політиці Німецького ордену в Пруссії у другій половині XIV – на початку XVI ст. // ІІ Міжнар. наук. конгрес українських істориків «Українська історична наука на сучасному етапі розвитку», Кам'янець-Подільський, 17-18 вересня 2003 р.: Доповіді та повідом. – Кам'янець-Подільський; Київ; Нью-Йорк; Острог, 2006. – Т. 2. – С. 402-409; **19.** Тымовский М., Кеневич Я., Хольцер Е. История Польши / Пер. с польск. – М.: Весь Мир, 2004. – 544 с.; **20.** Хорошкевич А.Л. Русское государство в системе международных отношений конца XV – начала XVI в. – М.: Наука, 1980. – 293 с.; **21.** Biskup M. Trzynastoletnia wojna z Zakonem Krzyżackim 1454-1466. – Warszawa: Wyd-wo Min. Obrony Narod., 1967. – 823 s.; **22.** Biskup M. Das Ende des Deutschordensstaates Preussen im Jahre 1525 // Die geistlichen Ritterorden Europas / Hrsg. von J. Fleckenstein und M. Hellmann. – Sigmaringen, 1980. – S. 403-416; **23.** Biskup M. Die Säkularisation des Deutschen Ordensstaates in Preussen im Jahre 1525. (Genesis und Bedeutung) // Studia maritima / Sous la red. de M. Bogucka. – Wrocław etc., 1980. – Vol. 2. – S. 8-27; **24.** Biskup M. Polska a Zakon Krzyżacki w Prusach w początkach XVI wieku: U źródeł sekularyzacji Prus Krzyżackich. – Olsztyn: Pojezierze, 1983. – 647 S.; **25.** Biskup M. Królewiec a Polska i Litwa jagiellońska w czasach średniowiecza (do roku 1525) // Komunikaty Mazursko-Warmińskie. – Olsztyn, 1992. – Nr. 3-4. – S. 223-245; **26.** Biskup M., Labuda G. Dzieje zakonu krzyżackiego w Prusach: Gospodarka, społeczeństwo, państwo, ideologia. – Gdańsk: Wyd-wo morskie, 1986. – 624 s.; **27.** Bogucka M., Zernack K. Sekularyzacja zakonu krzyżackiego w Prusach. Hołd pruski

1525 roku. – Wyd. 1-e w języku pol. – Warszawa: Wyd-wo Szkolne i Pedagog., 1998. – 135 s.; **28.** Boockmann H. Der Deutsche Orden: zwölf Kapitel aus seiner Geschichte. – München: Beck, 1999. – 319 S. (Beck's Historische Bibliothek); **29.** Dralle L. Der Staat des deutschen Ordens in Preußen nach dem 2. Thorner Frieden: Untersuchungen zur ökonomischen und ständepolitischen Geschichte Altpreußens zwischen 1466 und 1497. – Wiesbaden: F. Steiner Verlag, 1975. – IX, 200 S. (Frankfurter Historische Abhandlungen. Bd. 9); **30.** Górski K. Zakon Krzyżacki a powstanie państwa pruskiego. – Wrocław etc.: Ossolineum, 1977. – 245 s.; **31.** Grzegorz M. Analiza dyplomatyczno-sfragistyczna dokumentów traktatu Toruńskiego 1466 r. – Toruń: Tow-wo Nauk. w Toruniu, 1970. – 289 s. (Roczniki TNT. Rocz. 75. Zeszyt 1); **32.** Haaf R., ten. Deutschordensstaat und Deutschordensballeien. Untersuchungen über Leistung und Sonderung der Deutschordensprovinzen in Deutschland vom 13. bis zum 16. Jahrhundert. – 2. Aufl. – Göttingen etc: Musterschmidt, 1954. – 124 S.; **33.** Małek J. Dwie części Prus: Studia z dziejów Prus Książęcych i Prus Królewskich w XVI i XVII wieku. – Olsztyn: Pojezierze, 1987. – 223 s.; **34.** Pocięcha W. Geneza hołdu pruskiego (1467-1525). – Gdynia: s.e., 1937. – 147 s.; **35.** Tandecki J. Podziały administracyjne państwa zakonnego w Prusach // Państwo zakonu krzyżackiego w Prusach: Podziały administracyjne s kościelne w XIII-XVI wieku / Pod. red. Z.H. Nowaka przy współpracy R. Czai. – Toruń, 2000. – S. 17-28; **36.** Toeppen M. Historia Mazur: Przyczynek do dziejówkrajiny i kultury pruskiej. Według źródeł drukowanych i rękopiśmiennych przedstawił ... / Przeł. M. Szymańska-Jasińska; Oprac. i wstępem poprzedził G. Jasiński. – 2-ie wyd. – Olsztyn: Wspólnota Kulturowa «Borussia», 1998. – 520, VI s.; **37.** Voigt J. Geschichte Preussens von den ältesten Zeiten bis zum Untergange der Herrschaft des deutschen Ordens. – Königsberg: Gebrüder Bornträger, 1827. – Bd. 9. – XVIII, 791 S.

УДК 94:725.182(477.85)

Юлія МИСЬКО

З ІСТОРИЇ ХОТИНСЬКОЇ ФОРТЕЦІ

У статті окреслені основні історичні етапи розвитку Хотинської фортеці, які відтворені на основі аналізу писемних, іконографічних, архітектурних та археологічних джерел. Розкривається її значення в контексті воєнно-політичних подій XIII-XIX ст.

Ключові слова: Хотинська фортеця, археологічні дослідження, оборонні споруди, етапи будівництва.

Юлія МИСЬКО

ИЗ ИСТОРИИ ХОТИНСКОЙ КРЕПОСТИ

В статье на основе анализа письменных, иконографических, архитектурных и археологических данных очерчены основные исторические этапы развития Хотинской крепости. Раскрыто ее значение в контексте воєнно-политических событий XIII-XIX вв.

Ключевые слова: Хотинская крепость, археологические исследования, оборонные сооружения, этапы строительства.